

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI YA 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

LARA 2024

MARAGA: 70

TSHIFHINGA: Awara 2

Bammbiri ǀli ǀi na masiatari a 14.

NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Bammbiri ili li na khethekanyo THARU:

KHETHEKANYO YA A:	Tholokanyondivho	(30)
KHETHEKANYO YA B:	Manweledzo/Samari	(10)
KHETHEKANYO YA C:	Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo	(30)
2. Vhalani ndaela DZOTHE nga vhuronwane.
3. Fhindulani mbudziso DZOTHE.
4. Thomani khethekanyo INWE NA INWE kha siatari LISWA.
5. Hune khethekanyo inwe na inwe ya fhelela hone ni talele.
6. Nomborani phindulo dzaṅu zwi tshi anana na kunomborelwe kwo shumiswaho kha ili bammbiri la mbudziso.
7. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso inwe na inwe, ni pfuke mutalo.
8. Ni dzhieze nzhele mupeleto na kufhatelwe kwa mafhungo.
9. Tshifhinga tsho anganyiwaho:

KHETHEKANYO YA A:	Minetse ya 50	
KHETHEKANYO YA B:	Minetse ya 30	
KHETHEKANYO YA C:	Minetse ya 40	
10. Nwalani nga vhudele, nahone zwi no vhalea.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**MBUDZISO YA 1: U VHALA U ITELA U WANA THALUTSHEDZO NA U PFESESA**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA A na TSHA B uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khazwo...

TSHIBVELEDZWA TSHA A**THIKHEDZO NA VHUKONANI ZWI FHATA MUSWA**

- 1 Muthu na khathihi a si tshitangadzime, ndi ngazwo u bva tsha kale musi nwana o bebwa mudini a tshi toda u thogomelwa nga vhahulwane, musi vha tshi ita mutingati u swika a tshi kopokopo, a ima a sa tseki. Nahone ndi mushumo wa vhahulwane u tika muswa kha zwa pfunzo na u mu fha ndayo uri a si xele lwendoni lwawe lwa vhutshilo. Uyo ane a do vha na ndevhe dzo roredzwaho mapfura u a kona u fara gondo lone line la mu livhisa kha zwivhuya. 5
- 2 Muswa o tshaho khofheni kha vhe na ndivho ya u vhanyuludza na u kona u topola khonani dzone-dzone kha lenelo shango lo dalaho zwipiringedzi zwine zwa khelusa vhanzhi ndilani. Hezwi zwothe zwi ita uri muswa a kone u langa kutshilele kwawe na u divheshela mikano i ndila ya u tsiredza bono line a vha nalo. Hone-ha u sa vha hawe na mbonelaphanda kha vhutshilo na u divha vhubvo hawe, zwi ita uri a si lenge u pambuwa. 10
- 3 U kona u dibveledzisa ndi mpho ine vhunzhi ha vhaswa vha vha nayo, ngauralo musi vha tshi amba vha fhiwe ndevhe. Afha ndi hune ha imiselwa nthla la uri thoho thema i laya thoho tshena. U kundelwa ha vhahulwane u tanganedza na u nyadza zwothe zwine vhaswa vha humbula, zwa vhutali, zwi na masiandaitwa a si one. Izwi zwi katela vhugevhenga ha u hamboka vhathu masheleni nga u shumisa thekhinolodzhi, u shumisa zwidzidzivhadzi zwi vhulayaho luvalo na u didzhenisa kha u sokou vhulaha vhathu. Maitele aya a fhedza o vha vhulahisa kana u fhelela thumbuni ya lukhohe vhunga mmbwa ya la inwe i sa noni. 15 20
- 4 Vhaswa vha sa divhi vhuyo havho vhutshiloni, vhane vha khou sokou tendeleka na shango vho dzielwa, lushaka kha lu diimisele u shomedza vhaswa vhenevho nga zwikili zwine ngazwo vha do kona u dithusa nga vhothe. U tutuwedzwa u shuma naho vha sa wani malamba zwi thusa vhaswa kha u dikonanya na vhathu, u sumbedza vhutsila vhune vha vha naho na dzangalelo la u shuma vho diimisela. Hu divha nnyi, linwe divha tshenzhemo ine vha vha nayo i nga vha thusa vha vho diwana vho no vula zwiimiswa kana mabindu avho. 25 30

- 5 U nala tshau ndi u lata, hu di nga arali muswa o kheluwa o no fara ndila ya makombikombi ha latelwi zwanda, kha sumbedzwe uri zwi kha di lugisea. Na vhone vhaswa kha vha tende ngeletshedzo dza vho vha rangaho phanda ngauri ndi vhaeletshedzi vha khwine saizwi vhaswa vha tshi kha di tou phuphudzika uri vha kone u wana ndila ya he vha livha hone. Vhawe vha a pata midi ya havho nga ndevhe dza u sa pfa, vha ya vha dibandutshedza vhuponi ha dzidoroboni, hune vhunzhi havho vha fhedza vho sika nga ndala na nga malwadze. 35
- 6 Ndi zwa ndeme uri vhaswa nga tshavho vha ite tshanda iya, tshanda vhuya. U nekana mihumbulo zwi ita uri vha swikele zwine vha toda vhutshiloni. U sa dzumbelana tshenzhemo dza vhutshilo dzine vha vha nadzo zwi nga thusa vhaswa kha u fhata tshumisano yavhudi vhukati havho. Hone-ha vhaswa kha vha eletshedzane nga zwiimiswa zwi netshedzaho dzibadzari na u thusana kha u ita khumbelo ya u tangedzwa kha zwiimiswa zwa pfunzo dza ntha ha matiriki. 40 45
- 7 U dibadekanya na madzangano a vhaswa ndi zwa vhuthogwa kha muswa, uri a sa tou vha muimawoga. Musi e henefho u tanga na vhathu vhane vha vha na ndivho, lune a fhedza a tshi guda u vha na vhudifhulufheli, a pfa a tshi tangedzea tshitshavhani, a kona-ha u langa tshifhinga vhutshiloni na u ita uri a vhe na muhumbulo wo dziaho. Zwa ralo muswa a nga si elekanye zwine zwa kwashekanya vhumatshelo hawe. 50
- 8 Thaidzo dza vhutshiloni kha vhaswa vho pfumaho ndivho kha zwa thekhinolodzhi, vha tou fara vha tapulela ngei kule. Muswa kha kone u imedzana na thaidzo ya u kundwa u wana zwe a pika, u tea u ima nga milenzhe a ita thodisiso ya zwikundisi, a lulamise, zwi kone u mu nakela. 55
- 9 Lushaka kha lu bve fulo la u sumba vhaswa ndila kwayo ya u dibveledzisa nga u guda zwikili zwine ngazwo vha nga disikela mishumo. Vhaswa vha re na thonifho kha vhahulwane, vha wana thikhedzo nga ndila yo khetheaho, i vha fhataho. Lushaka wee, zwi zwandani zwashu u nea vhaswa thuso ya khwine! 60

[Zwi bva kha: *Thimu ya vhatoli*]

TSHIBVELEDZWA TSHA B

[Tshi bva kha <http://www.gettyimages>]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A**1.1 Vhalani phara ya 1.**

Ndi zwifhio ZWIVHILI zwine vhathu vhahulwane vha tea u itela vhaswa musi vhe lwendoni lwavho lwa vhutshilo?

(2)

1.2 Vhalani phara ya 2.

Bulani ZWIVHILI zwine muswa a tea u ita u itela u tsireledza bono line a vha naḽo.

(2)

1.3 Vhalani phara ya 3.

Sumbedzani maitele MAVHILI a si avhuḽi ane vhaswa vha ḽidzhenisa khao musi vha sa khou dzhielwa nṯha kha zwine vha amba.

(2)

1.4 Vhalani phara ya 4.

Bviselani khagala zwithu ZWIVHILI zwine zwa nga thusa muswa ane a khou shuma a sa wani malamba.

(2)

1.5 Kha phara ya 5, hu na murero, 'U ṅala tshau ndi u laṯa.'

Ṭalutshedzani kupfesesele kwanu kwa uyu murero zwi tshi kwama mafhungo a iyi phara.

(2)

1.6 Vhalani phara ya 5.

Talutshedzani zwithu ZWIVHILI zwine zwa nga bvelela arali vhaswa vha songo thetshesela ngeletshedzo dza vhathu vhahulwane. (2)

1.7 Nangani phindulo yoneyone u bvisela khagala zwine lifurase li tevhelaho la amba zwone:

'... vhaswa vha tshi kha di tou phuphudzika ...'
Zwi amba uri ...

- A vhaswa vha a poidzapoidza vha tshi vhona muzika.
- B vhaswa vha funesa muzika.
- C vhaswa a vha tou divha zwavhuḁi hune vha khou ya hone.
- D vhaswa vha funesa ramuzika a no pfi phuphudzika. (1)

1.8 Ni tshi khou shumisa mafhungo e na vhala kha phara ya 6, ndi ufhio mulaedza une muḁwali a ṭoda u rumela kha vhaswa? (2)

1.9 U ya nga phara ya 7, ndi zwifhio ZWIVHILI zwine na humbula uri zwi nga thusa vhaswa vhane vha didzhenisa kha madzangano? (2)

1.10 Vhalani phara ya 8.

U ya nga kupfesesele kwanu, ni a ima na na muḁumbulo wa muḁwali u re kha phara iyi? Tikedzani phindulo yanu nga mbuno MBILI. (2)

1.11 U ya nga kuvhonele kwanu, ni vhona hu tshi nga itwa mini u thusa vhaswa vha re na ndalukanyo u dibveledzisa? Tikedzani phindulo yanu nga mbuno MBILI. (2)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA B

1.12 Ndi ifhio nyimele ine mufodi wa tshifanyiso itshi a khou ri ṭanela yone? (2)

1.13 Musi no ṭalela tshifanyiso itshi, ni vhona mufodi wa tshifanyiso itshi o kona u guma-fhi u eletshedza vhaswa? Sumbedzani nga mbuno MBILI. (2)

1.14 Talutshedzani vhuḁipfi/vhupfiwa hanu malugana na nyimele i ṭaniwaho kha itshi tshifanyiso. (2)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A NA TSHA B

1.15 TSHIBVELEDZWA TSHA A na TSHA B zwi na vhushaka vhu re khagala. Bviselani khagala vhushaka honoho nga mbuno THARU. (3)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI**MBUDZISO YA 2**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA C nga vhuronwane uri ni do kona u n'wala manweledzo o disendekaho khatsho. N'walani manweledzo e kha phara, ni tshi sumbedza zwine khonani ya vhukuma ya vhonala ngazwo.

THANYELANI: Ni lavhelelwa u ita zwi tevhelaho:

1. Nweledzani nga maipfi a nu hune zwa konadzea.
2. N'walani phara yo lunzhedzanaho tshidele.
3. Manweledzo a nu a faredze mbuno dza SUMBE dzi kha PHARA nga maipfi a sa fhiri 90.
4. **Thoho:** A ni lavhelelwi u dzhenisa thoho ya manweledzo.
5. Sumbedzani tshivhalo tsha maipfi mafhedziseloni a manweledzo a nu.

TSHIBVELEDZWA TSHA C: MANWELEDZO/SAMARI**KHONANI VHUKUMA**

Ngoho ndi ya uri zwi a konda u wana khonani dza vhukuma kha tshifhinga tshine ra khou tshila khatsho. U vha na khonani dza vhukuma zwi a takadza ngauri zwi disa dakalo na lufuno ngeno vhukonani vhu si havhudi vhu tshi ri disela mutsiko.

Khonani vhukuma ndi muthu ane musi muine muthu o ita zwivhuya naho zwi zwituku a sa nge ha zwi vhoni. Onoyo muthu ndi ane a takala na iwe a dovha a u khoda u sumbedza uri wo ita zwithu zwavhudi. Muthu muine na muine u a di todavho u vhona khonani i tshi vhona tshanduko khae.

Khonani i si yavhudi a i fani na khonani vhukuma, yone i shavhela kule na iwe musi u matunguni kana u kha nyimele i vhavhaho. Ene u u litsha u tshi gomela o u sedza a tshi nga ha u divhi. Khonani vhukuma i ya u phalala musi u matunguni, i tshi lingedza u takadza mbilu yau.

Vhutshiloni muthu u tshila nga muine, vhatu vha re dzikhonani vha a sevhelana mafhungo. Arali muine a pfeledza mushumo une muine a u toda, sa tshidumbumukwe u tuwa o livha ha khonani yawe uri a mu vhudze nga hawo. U ralo zwi sumba u ombela tshibigiri tsha vhukonani ha vhukuma tshothe.

Khonani vhukuma ndi ine ni nga kona u vhofha mulanga nae saizwi a tshi fhulufhedzea. U do bvelela arali ni tshi mu toda ngauri u ni dzhia ni wa ndeme khae. Ngoho ndi ya u ri, arali vhatu vho vha vha tshi zwi dzhiela ntha zwa vhukonani na u kona u tshilisana zwavhudi ndi musi vhutshilo vhu tshi do takadza.

Musi ni na mafhungo a ndeme a no ngo tea u sokou vhudza muthu muniwe na muniwe. Khonani vhukuma i a kona u dzumba zwiphiri zwanu. Na i vhudza mafhungo ni vha na vhumanzi ha u ri zwiphiri zwanu zwo vhulungea. Na tou vhudza khonani i si ya vhukuma mafhungo, li tshi sala li tshi kovhela ni do vha no no taniwa kha vhatu vhothe.

Kanzhi vhutshiloni ri wana vhatu vha tshi kombetshedzea u amba mazwifhi i ndila ya u toda u dibvisa mulanduni. Khonani vhukuma a si ine arali khonani yawe yo khakha a lingedza u sa amba ngoho, u dzhia uri ngoho ndi yone i khwathisaho vhukonani. Khonani vhukuma i divha ndeme ya u sa amba mazwifhi.

Mitsiko minzhi ine vhatu vhanzhi vha vha nayo, ine ya ita uri vha dzule vha songo takala, i nga fhungudzea arali vha vha na khonani vhukuma vhunga yone i tshi tsidulula mitsiko kha muthu. Arali na ri ni na khonani yanu na pfa zwi tshi khou ni nea mutsiko ni zwi divhe uri khonani iyo a si ya vhukuma, ndi ya kholekhole. Musi ri vhukati ha khonani dzashu ri tea u takala hu si u ri disela mutsiko.

Vhatu vha hashu, kha ri thogomele vhatu vhane vha diita dzikhonani dzashu ngeno vhe dzinnda dzine dza lumela shevhoni.

[Zwi bva kha: *Thimu ya Vhatoli*]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

**KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE
KWA LUAMBO****MBUDZISO YA 3: U SENGULUSA KHUNGEDZELO**

Talelani khungedzelo (TSHIBVELEDZWA TSHA D) i re afho fhasi uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo vhudziswaho.

TSHIBVELEDZWA TSHA D: KHUNGEDZELO**NEZARI YA VHULIMI
MUFHEDZANDALA**

*MUFHEDZANDALA
NEZARI.*

A huna ndala ri hone.

[Tshi bva kha <https://www.bing.com>]

Ndi nnyi ane a nga ri sedza nga ito la u koda thanga? Vhufuwi na vhulimi ndi magwashu. Miroho yashu i difha ya kula na ino. Ndala kha vhasidzana ndi mbevha na tshimange. Ri vula vhukati ha vhege nga iri ya malo fhano Muhuyuvhuthu.

Nomboro ndi: 086 001 4144 kana domboagric@mbone.co.za

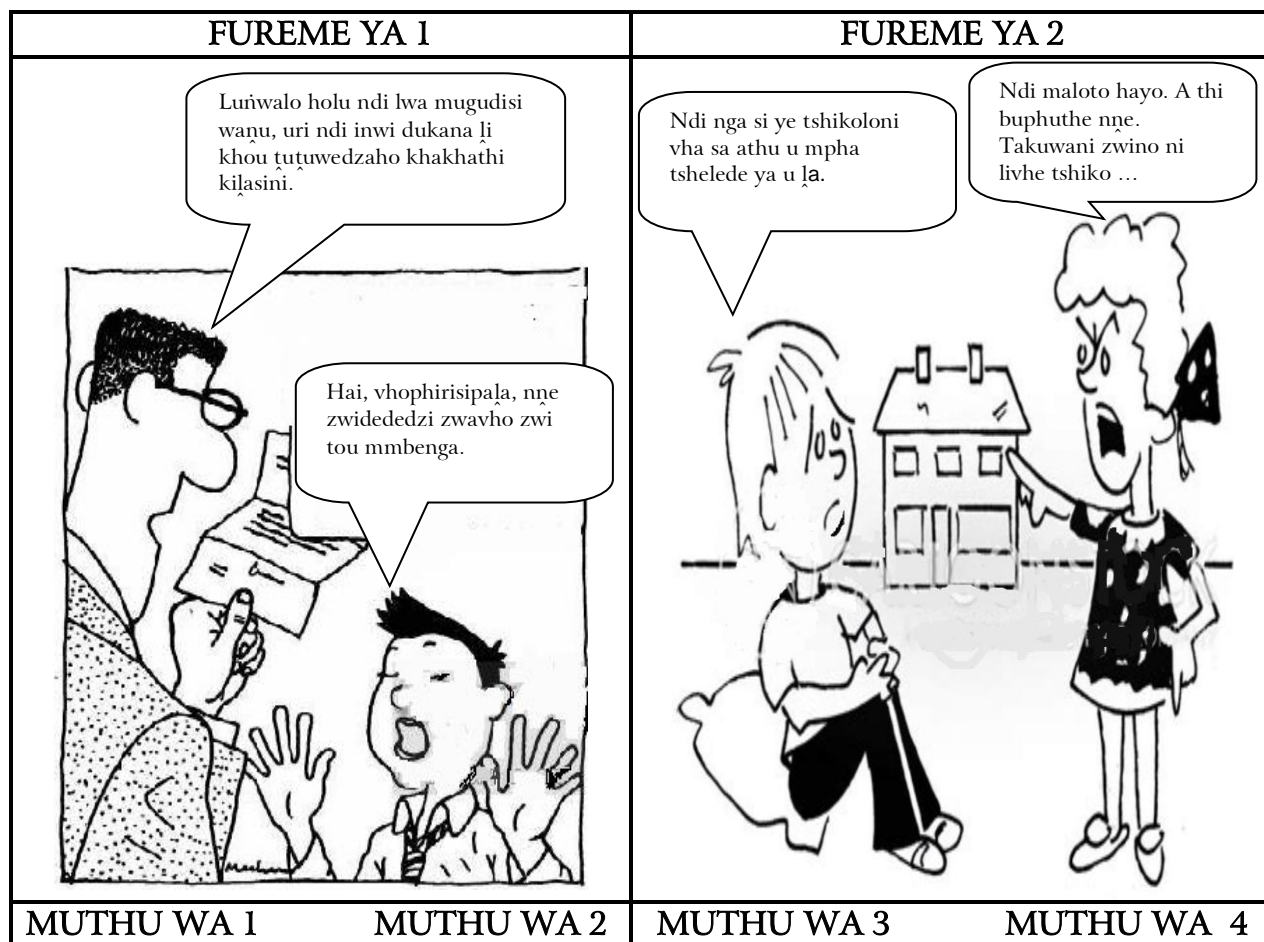
MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA D

- 3.1 Vhalani fhungo asili: **'NEZARI YA VHULIMI MUFHEDZANDALA'**
Neani lushaka lwa thekheniki iyi, ni dovhe ni bule na ndeme yayo afho khungedzeloni. (2)
- 3.2 Topolani afho he ha shumiswa hone luambo lwa u fhuredzela khungedzeloni iyi. (1)
- 3.3 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nekedzwaho.
Fhungo asili: 'Vhufuwi na vhulimi zwi tou vha magwashu.'
Mukungedzeli u amba uri vhufuwi na vhulimi ...
A vha a zwi konesa.
B vha la zwone.
C vho zwi dowela.
D vha a zwi funesa. (1)
- 3.4 Sedzani khungedzelo iyi nga vhuronwane.
Sumbedzani afho he ha shumiswa maipfi a no shuma othe, ni dovhe ni a shumise u vhumba fhungo le na tou disikela. (2)
- 3.5 Sedzulusani fhungo li tevhelaho: Ndi nnyi ane a nga ri sedza nga ito la u koda thanga?
Sumbedzani ndeme ya u shumiswa ha mbudziso ya rethoriki afho khungedzeloni iyi. (2)
- 3.6 Ni vhona mukungedzeli o kona u swikelela thodea dzothe dza iyi khungedzelo? Tikedzani phindulo yanu nga mbuno MBILI. (2)

[10]

MBUDZISO YA 4: U PFESESA ZWIÑWE ZWIBVELEDZWA ZWA VHUDAVHIDZANI

Talelani khathuni (TSHIBVELEDZWA TSHA E) i tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudzo dzo disendekaho khayi.

[I bva kha: <http://www.synopsis>]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA E

- 4.1 Talelani khathuni iyi nga vhuronwane. Ndi ifhio nyimele ine muoli wa khathuni iyi a khou ri tanela yone kha FUREME YA 1 na YA 2? (2)
- 4.2 Topolani he muoli wa khathuni a shumisa hone luambo lwa luvhengelambiluni afho kha FUREME YA 1.
Sumbudzani fhethu HUVHILI. (2)
- 4.3 No sedza muthu wa 1 na muthu wa 4, ndi vhudipfi-de vhu taniwaho nga kuambele kwavho? Tikedzani phindulo yanu. (2)

4.4 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nekedzwaho.

Muthu wa 4 musi a tshi ri 'A thi buphuthe nne'? U amba u ri ...

A ho ngo takala.

B ha tshidahela.

C ho ngo sinyuwa.

D ha goswi.

(1)

4.5 Vhalani fhungo ili: 'Takuwani zwino ni livhe tshiko ...' Sumbedzani ndeme ya u shumisa luambo na maanda zwi taniwaho nga fhungo ili, no i livhanya na muambi walo.

(1)

4.6 U ya nga kupfesesele kwanu ndi zwifhio zwine vhabebi vha nga ita u shandukisa matshilele a muthu wa 2 na wa 3? Tikedzani phindulo yanu nga mbuno MBILI.

(2)

[10]

MBUDZISO YA 5: KUSHUMISELE KWA LUAMBO NGA NDILA YONE

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA F uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA F**ZWO ITWA NGA NDEVHE DZA U SA PFA**

- 1 Vhana vha Mudodoma vho vha vha tshi twela u tambela madini ngei muedzini wa Hwamula. Linwe duvha vha kha u tamba honoho, tshigwenamatope tsho mbo di ri kha muinwe mutukana wa musanda nga mulenzhe shu! O ri u zhavhazhela a tshi ri: 'Yowee, ndi hone ndo fa nda sia vhabebe vhangana.' Vhala vhaiwe vha vha vha tshi u fa a hu felwi, vho ri u shavha vha sa tsha londa vha tshi vho sokou dzhena mipfani vha tshi gidima vha tshi mu vhidzelela. Kha uyu o farwaho nga ngwenana a vhuya a eneala a u ri, tshe wa lilela musanda wo tshi wana nungu ya denga yo no vha mukuloni. 5
- 2 Ula we a vha o farwa mulenzhe a vhamba maano a u litsha mulenzhe wo farwaho a livhaledza a ri a tshi u bvisa wa tenda. O wana mulenzhe wo tswuka nga malofha wo tou pilivhili! O mbo di vhofha mulenzhe nga hemmbe a ralo u tevhela vhaiwe. Matsina mano o vha o dzhena vhukuma, u tangana ndi luisa lulapfu lwo vha lu tshi vho tou gobagoba. Vhala vho shavhaho vho ri u swika mahayani vha sa vhuye vhe zwi munyu. 10 15
- 3 Ndi kanzhi he ha vha hu tshi itwa ndivhadzo midini na zwickoloni ya uri hu songo vha na vhana vha no ya u tambela muedzini. Vhunga hu na vhana vha no konyolela matanda ndevheni, ho di vha na zwiwo zwinzhi. Avho ndi vhane vha nyaga u tenda nga u bona.

[Zwi bva kha *Thimu ya Vhatoli*]

- 5.1 Kha mutaladzi wa 3, hu na ipfi mutukana, inwi li iseni kha luambo lwa musanda. (1)
- 5.2 Kha phara ya 1, hu na murero: 'Tshe wa lilela musanda wo tshi wana nungu ya denga yo no vha mukuloni.'
- Neani thalutshedzo ya murero uyu. (2)
- 5.3 Vhalani phara ya 2.
- Topolani ipfi lo tou pambiwaho, ni dovhe ni sumbedze na luambo lwe la pambiwa li tshi bva khalwo. (2)

5.4 Vhalani phara ya 2.

Bulani uri ipfi lo swifhadzwaho li wela kha thinwaipfi-de ya muambo. (1)

5.5 Isani fhungo li tevhelaho kha luambo lwa u vhiga.

O ri u zhavhazhela a tshi ri: 'Yowee ndi hone ndo fa nda sia vhabebi vhanga.' (2)

5.6 Fhungo asili: 'Avho ndi vhane vha nyaga u tenda nga u bona.'

Nwalulani fhungo ili nga luambo lwo tambaho, ni tshi lulamisa afho ho khakheaho. (2)
[10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUTE: 70